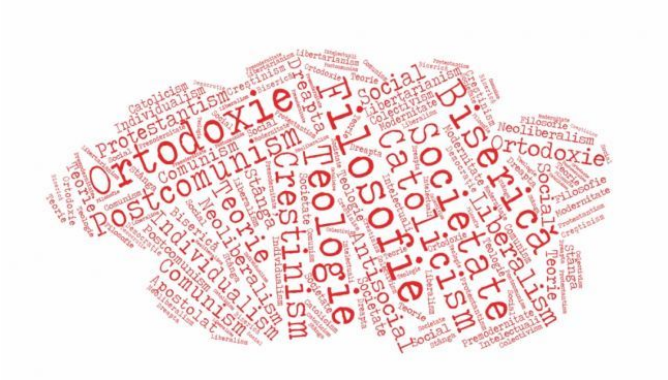
Scris de Ninel Ganea
Luni, 03 Iulie 2017 18:29

Una dintre cele mai provocatoare apariții editoriale ale anului este cartea lui Alexandru Racu, „Apostolatul antisocial. Teologie și neoliberalism în România postcomunistă”. Autorul își propune să investigheze fundamentarea teologică a „neoliberalismului” local în discursurile publice ale unor intelectuali notorii, iar în subsidiar, avansează schițele unei posibile doctrine sociale a Bisericii Ortodoxe.

Cartea s-a bucurat deja de o recepție critică glorioasă din partea unor scriitori sau publicații de stânga, dar nu numai.

În rândurile ce urmează, îmi doresc să analizez în ce măsură Alexandru Racu reușește să construiască un argument teologic ortodox și dacă poziția sa se află în spiritul și litera Tradiției Bisericii.

„Apostolatul antisocial” are două părți. În prima sunt luate în discuție argumentele teologice ortodoxe și catolice, la care se adaugă o scurtă istorie a instituțiilor sociale și economice premoderne, iar în a doua parte sunt analizate câteva figuri publice reprezentative pentru ceea ce autorul numește „neoliberalism”. Așadar, din motive evidente, textul meu se va concentra în special pe prima secțiune a cărții.

În opinia mea, capitolul cel mai relevant, deși cel mai scurt al cărții, este cel intitulat „Surse scripturistice și patristice”. Alexandru Racu dorește să edifice, pe baza unor texe din Scriptură și, mai ales, din Sfinții Părinți, o critică a capitalismului și a proprietății private, simultan cu o pledoarie în favoarea redistribuției sociale (a socialismului).

În acest sens, primul mare sfânt adus în sprijinul său de autor este Sf. Ioan Gură de Aur cu câteva extrase mai mult decât lămuritoare din omiliile sale împotriva bogaților, cum ar fi acesta: „Nu numai răpirea averilor altora, ci și neîmpărțirea averilor tale altora se numește tot răpire, lăcomie și jaf”. Nu este singurul citat, sunt date chiar mai multe în același duh, iar Alexandru Racu îl menționează și pe istoricul J.B. Bury, în opinia căruia patriarhul Constantinopolului ar fi un protosocialist.

Fragmentele patristice reproduse în carte sună convingător pentru teza lui Alexandru Racu, însă doar atâta vreme cât nu luăm în seamă aspectul lor de exhortații morale, nu de politici sociale. Mai mult, și aici cred că întregul demers al cărții se prăbușește rapid și spectaculos, Părinții nu contenesc să insiste asupra **caracterului voluntar** atât al milosteniei, cât și al comunismului monastic, acolo unde este cazul. "Nouă, creştinilor, mai mult decât oricărui om, nu ne e îngăduit să îndreptăm pe oamenii păcătoşi cu sila... Noi...nu trebuie să-l facem pe păcătos mai bun cu sila, ci prin convingere. Că nu ni s-a dat de legile noastre atâta libertate pentru împiedicarea celor ce păcătuiesc. Dar chiar dacă ni s-ar fi dat această putere, tot n-am putea-o întrebuinţa, deoarece Dumnezeu nu încununează pe cei ce se depărtează cu sila de rău, ci pe cei care se depărtează de bunăvoie.", spune Sf. Ioan Gură de Aur în „Despre Preoție”. Opinia sa nu este nicidecum singulară. Potrivit Sf. Grigorie de Nyssa, "virtutea trebuie aleasă liber și voluntar. Tot ce vine din forță sau din constrângere nu poate fi virtute”. Chiar și Sf. Vasile cel Mare, citat și el de Alexandru Racu cu un fragment despre lepădarea de bogății, inclusiv a celor căsătoriți, preciza că „prin violență mă poți face să mă tem, dar nu mă poți convinge”. Altfel spus, milostenia
voluntară
nu poate fi echivalată cu redistribuția socială, în măsura în care această din urmă se bazează pe coerciție.
Revenind la Sf. Ioan Gură de Aur, cel care spunea undeva că „egalitatea produce adesea dezbinare”, părintele George Florovsky comenta astfel „filosofia” sfântului: „Sf. Ioan Gură de Aur a fost un voluntarist coerent și considera moralitatea o problemă de voință. Originea păcatului o vedea în mișcarea voinței, care era în același timp și sursa virtuții. În opinia sa, Hristos „a venit nu să distrugă natura, ci să corecteze voințele noastre”(...). Sf. Ioan Gură de Aur dorea să exporte în lume exemplul comunităților monastice, având în minte o comunitate de mici dimensiuni din Antiohia sau Constantinopol. În omiliile sale a încercat să demonstreze cum renunțarea voluntară la proprietate și distribuția egală a proprietății ar putea să acopere nevoile tuturor. Așa era organizată proprietatea Bisericii în acele vremuri. (...) Sf. Ioan Gură de Aur accentua că **socializarea proprietății ar putea fi eficientă doar dacă este voluntară și reprezintă o expresie a lepădării de sine și a iubirii** (sublinierea noastră)”.

J.N.D. Kelly, profesor de teologie la Oxford și comentator al Sf. Ioan Gură de Aur, căruia i-a dedicat o monografie, subliniază, la rândul său, caracterul **voluntar** al milosteniei, pe care sfântul îl avea în vedere în omiliile sale despre bogați. „Nu se punea problema pentru el ca guvernul să aibă vreo responsabilitate în această direcție”, scrie explicit

Kelly

.

Din nefericire, distincția dintre **voluntar**/**coercitiv** pur și simplu nu apare deloc la Alexandru Racu, deși ea este avută mereu în vedere de Părinți când discută nu doar despre acest subiect, ci, în general, despre virtuți.

În „Apostolatul social”, o ilustrare oarecum contrară celor de mai sus pare a fi oferită de exemplul Sf. Ioan cel Milostiv, patriarhul Alexandriei, care recomandă, într-un loc, să fie furați cei bogați, dacă sunt lipsiți de inimă, iar intenția celor care fură este bună, spre ajutorarea săracilor. Pe lângă faptul că sunt destul de multe condiții avansate de sfânt pentru hoție, fără a mai insista asupra caracterului singular al exemplului, necoroborat de conglăsuirea sfinților, este suficient să ne uităm în alte episoade și recomandări ale aceluiași sfânt pentru a vedea cât de nelegitim și, în fond, ideologic este acest decupaj pe care îl execută Alexandru Racu.

Când patricianul Nichita a venit la sfânt și i-a cerut să ajute imperiul cu bani, deoarece visteria statului era goală, Sf. Ioan Cel Milostiv i-a răspuns foarte tranșant că nu îi va da niciun ban, deoarece banii aceia aparțin Bisericii.

Unor ucenici de-ai săi, dornici să recupereze cu forța niște bani împrumutați de sfânt unui șarlatan, care nu doar că nu îi returnase, dar îl și vorbise de rău, sfântul le-a spus: „(...) dacă luați ceva de la acel om contrar scopului meu, veți încălca două porunci și veți îndeplini una, chiar dacă veți da acei bani la săraci. În primul rând, vă veți arăta lipsiți de răbdare în nevoință și veți fi un prost exemplu pentru ceilalți. Apoi, veți fi dovedit o lipsă de ascultare a lui Dumnezeu și a Stăpânului vostru care a spus: „Oricui îţi cere, dă-i; şi de la cel care ia lucrurile tale, nu cere înapoi””.

Altădată, același Nichita și Sf. Ioan cel Milostiv s-au aflat în conflict din cauza unei dispute strict economice. Patricianul dorea, ne spune viața sfântului , să reglementeze piața, astfel încât statul să obțină un profit mai mare, în timp ce patriarhul se opunea, argumentând că o astfel de acțiune ar afecta bunăstarea săracilor.
Așadar, avem trei situații în care sfântul se situează categoric împotriva coerciției, ocultate de Alexandru Racu care pare să citească „Viețile Sfinților” exclusiv cu ochelari ideologici. Sfântul refuză să dea banii Bisericii statului, le intezice unor frați să ia cu forța niște bani de la un hoț, chiar și pentru a-i da săracilor, și se opune intervenției statului în piață deoarece ar aduce prejudicii săracilor (în treacăt fie spus, aceasta este poziția liberală clasică).

Tot în acest context, s-ar putea aminti și avertismentul Sf. Ioan Gură de Aur despre viața pe spezele statului: "Iar răsplata unei astfel de vieţi (virtuoase- n.n.) nu e nici statui în parcuri, nici cununi de lauri, nici întreţinere pe seama statului, ci viaţa veşnică". (Omilia I la Matei)

De aici nu reiese, bineînțeles, că Sf. Ioan cel Milostiv ar fi fost un adept al capitalismului[1] „avant la lettre", la fel cum nu reiese, mai ales, că patriarhul Alexandriei și toți ceilalți sfinți amintiți de Alexandru Racu, dar și restul, nepomeniți, ar fi fost niște socialiști. Totuși, după cum remarca un prieten, dacă alegerea ar fi reguli libertariene (care permit inclusiv comunismul voluntar!) versus comunism prin forță, Părinții ar trebui trecuți la libertarieni, doar că în realitate alegerea reală este între „dreapta socotință a virtuții, care presupune libertatea voinței, și abilitatea viciului, care e relativ totalitară". Din păcate, astfel de transferuri conceptuale, precum cele ale lui Alexandru Racu, nu dovedesc decât modernismul, fervoarea ideologică și distanța care ne separă cu adevărat de Părinți.

Primul capitol mai demonstrează ceva, pe lângă eludarea unei distincții fundamentale, și anume scoaterea din contextul istoric a unor citate. De pildă, Alexandru Racu menționează opinia lui Ludwig von Mises referitoare la comunismul Bisericii timpurii, doar că von Mises, la fel ca și Bury, nu este un expert în problema Bisericii, și, mai important, poziția sa s-a nuanţat considerabil în decursul vieții. Este un detaliu, fără îndoială, nu decisiv, dar el ar fi dat o perspectivă mai rotundă și mai onestă asupra subiectului tratat.

Dificultatea insurmontabilă din „Apostolatul social" rămâne, însă, raportarea autorului la reprezentanții Tradiției și a celor situați în afara ei. De pildă, în capitolul patru, în discuția despre peisajul social ortodox și cel românesc, Alexandru Racu îmbrățișează fără nicun fel de ezitări teologia socială a lui Serghei Bulgakov considerat, fără justificare în opinia noastră, drept „principalul purtător de cuvânt al ortodoxiei în Occident" (!!!). Deși Alexandru Racu admite că Bulgakov a fost excomunicat, autorul nu vede nicio problemă în a-l prezenta în continuare ca ortodox, deoarece, spune el, nu există vreo legătură între teologia și filosofia sa politică. Justificarea este fără noimă și întemeiere pentru un ortodox deoarece, odată excomunicat - iar Bulgakov a fost excomunicat atât de ROCOR, cât și de Patriarhia comunistă a Moscovei - el pur și simplu nu mai poate fi invocat ca autoritate pentru poziția ortodoxă, indiferent de subiectul aflat în discuție. Poate fi citat în orice altă calitate, dar nu ca un gânditor ortodox. Din acest punct de vedere, Alexandru Racu putea aminti la fel de bine de partea tezei sale pe gnosticii Epifanie, Valentin sau orice alt eretic care a susținut comunismul de-a lungul timpului. În aceeași ordine de idei, la fel de stranie este și menționarea lui Berdiaev, un alt marxist nepocăit, ca și Bulgakov, despre care părintele Serafim Rose spunea că este un „profet al lui Antihrist".

O altă problemă neliniștitoare pentru un ortodox o constituie tratatea la comun a Bisericii Catolice (cu o simpatie limpede pentru evoluțiile doctrinei sociale după Vatican II) și a Bisericii Ortodoxe. O explicație ne oferă Alexandru Racu încă din introducere, când explică absența unei teologii sociale ortodoxe prin prisma „eșecului istoric al acesteia de a dezvolta creativ, în cadrul modernității, o componentă mai veche a tradiției patristice și bizantine, în general ignorată în ziua de astăzi". „Dezvoltarea creativă" e un concept care poate sună frumos în urechile contemporanilor, dar nu are nimic patristic în sine. Mai mult, Alexandru Racu recomandă explicit Bisericii Ortodoxe să urmeze, „păstrând substanța tradiției politice bizantine", exemplul Bisericii Catolice care, după Vatican II, „s-a reașezat în contextul democratic modern în care cetățenii catolici iau locul regelui". Ori această recomandare a autorului țintește tocmai la modificarea miezului Tradiției, la schimbarea nucleului învățăturii ortodoxe, „Împărația Mea nu este din lumea aceasta", pentru a ajunge la anumite concluzii prestabilite în acord cu filosofia sa politică și socială.

De asemenea, autorul nu mai ocolește tradiția politică a Bisericii Ortodoxe, ci o respinge fără rest când ne îndeamnă să depășim „fixațiile reacționare ale unor cercuri fundamentaliste, care nu concep o altă formă politică legitimă decât cea monarhică". Ori, de la Sf. Ioan Gură de Aur și până la Sf. Ioan Maximovici, Tradiția Patristică a îmbrățișat aproape fără excepție monarhia[2], iar a 11-a anatemă din Sinodicoanele Ortodoxiei îi condamnă pe cei care nu acceptă regii ortodocși. De aici, nu rezultă că ortodoxul nu poate acomoda la nevoie un alt regim politic, dar idealul rămâne monarhia, toate celelalte regimuri acceptabile fiind, în cel mai bun caz, exemple de „second best". Poate și mai supărătoare este eticheta infamantă pusă arbitrar de Alexandru Racu, în același pasaj în care îndeamnă ortodocșii să ia exemplu de la Vatican II.

Cât privește doctrina socială a Bisericii Ortodoxe, chiar din secolul XIX, când apăruseră primele încercări de acest fel în spațiul catolic, reprezentanții Tradiției Ortodoxe le-au respins. „Există un soi de profundă falsitate în mariajul dintre religie și problemele sociale... Când Biserica intervine în discuțiile despre franzele și scoici și începe să-și pună în practică capacitățile pentru a rezolva probleme similare, ca toți să o vadă, gândindu-se că astfel asistă la prezența Duhului Sfânt în mijlocul ei, ea pierde toată încrederea oamenilor", scria Alexei Homiakov , unul dintre cei mai mari teologi ruși, care, după cum remarcă Alexandru Racu, aprecia stăpânirea relativ comună a pământului din satele rusești.

Incompatibilitea teologiei sociale cu Tradiția Bisericii a fost pusă foarte bine în evidență de părintele Serafim Rose, într-o scrisoare adresată lui Thomas Merton. Potrivit părintelui, chiar și un pustnic creștin reprezintă „creștinismul social", însă nu ca scop, ci doar în context. „Biserica este în societate pentru că oamenii sunt în societate, dar țelul Bisericii este transformarea oamenilor, nu a societății. E bine dacă societatea și statul prezintă un creștinism natural, dacă

instituțiile sale sunt pătrunse de creștinism, deoarece li se oferă un exemplu oamenilor care fac parte din acea societate; dar o societate creștină nu reprezintă un scop în sine, ci pur și simplu rezultatul faptului că în acea societate trăiesc creștini (...) Singura „responsabilitate socială” a creștinului este să trăiască, oriunde și cu oricine pe lângă el, o viață în credință, pentru mântuirea sa și ca un exemplu pentru ceilalți. Dacă, prin asta, reușim să atenuăm sau să abolim un rău social, acesta este un lucru bun – dar nu acesta este scopul nostru”, scria părintele Serafim Rose. Pe scurt, preocuparea cu precădere socială a Bisericii a fost tratată, pe bună dreptate, ca erezie chiliastă, indiferent de forma liberală sau socialistă pe care a îmbrăcat-o. Alexandru Racu pare conștient de această problemă, doar în măsura în care o expediază rapid ca nerelevantă pentru demersurile de îmbunătățire a condiției celor oropsiți și ca scuză comodă de a evita ameliorarea soartei pauperilor. Asta deși chiliasmul și reprezentanții săi, ca Apolinarie, au fost condamnați de Biserică încă de la Al Doilea Sinod Ecumenic, din 381, prezidat de Sf. Grigorie Teologul .

Așadar, nu încape îndoială că în „teologia socială” avem de-a face cu o erezie, deoarece misiunea primordială a Bisericii devine aceea de participant activ în apariția unei lumi mai bune, din care foamea, boala și suferința au dispărut cu desăvârșire. Adică, instaurarea unui paradis pe pământ. Acest accent strict pe misiunea terestră a Bisericii și „teologia socială” subsecventă au fost condamnate și de mărturisitori contemporani ca Mitropolitul Augustin (Kantiotes) de Florina, Arhimandritul Constantin Zaitsev din Jordanville și mulți alții.

Nici secțiunea dedicată instituțiilor economice și sociale premoderne nu este lipsită de probleme, în special din cauza omisiunii Imperiului Țarist din discuție. Argumentul autorului este, pe urmele lui Steve Runciman, că Rusia nu a reușit să copieze modelul bizantin, ceea ce este adevărat doar într-o oarecare măsură. Nu mai puțin adevărat este că aproape toți sfinții ortodocși, nu doar ruși, au privit Imperiul Țarist ca pe o veritabilă societate ortodoxă, până la începuturile secolului XX, odată cu prăbușirea monarhiei. Obiecția noastră nu ține de idiosincrazii personale, ci de exemplul unei societăți indiscutabil ortodoxe, confruntate cu modernitatea liberală și revoluția (socialistă). Tot în Rusia găsim și exemple destul de interesante de asistență socială, protecție a copiilor și femeilor în fața exploatării, pe fondul unei economii în plină dezvoltare și cu o interferență discretă a statului. Cu alte cuvinte, Alexandru Racu ar fi putut comenta destul de interesant pe baza acestui exemplu relevant pentru problematica din carte.

Oricum ar fi, mai semnificativ în contextul „Apostolatului antisocial”, este atitudinea părinților ruși față de programul de îmbunătățire socială, propus de reformatorii epocii din sec. XIX (și de acum).

Într-o predică susținută în preajma Revoluției de la 1905, Mitropolitul Vladimir al Moscovei, martirizat de comuniști și canonizat ulterior, afirma: „Așadar, Hristos ne spune: nu furați, nu poftiți la bunurile altuia, dar ei spun: totul este la comun, luați de la bogați tot ceea ce doriți. Hristos spune: împărțiți ultimul bănuț, ultima copeică cu vecinul vostru, dar ei învață: luați de la ceilalți tot ceea ce doriți. Hristos ne spune dați Cezarului ce-i al Cezarului, aveți frică de Dumnezeu, veneați-l pe Țar, dar ei spun: noi nu avem nevoie de Țar, Țarul este un tiran. Poruncile lui Dumnezeu ne spun: în răbdăre vă veți câștiga sufletele, dar ei spun: în luptă vă veți dobândi drepturile”.

Un alt sfânt rus preocupat de problema reformei sociale prin forță, Sfântul Ilarion Troițki, martirizat și el de comuniști, a scris un eseu important despre relația dintre creștinism și socialism. Vorbind despre noua generație de „teologi sociali”, sfântul scria „ei vor să „corecteze” înțelegerea tradițională a creștinismului pentru a o înlocui cu a lor, în care învățăturile lui Hristos sunt prezentate ca având o asemănare remarcabilă cu cea a tuturor doctrinelor recente și a acțiunilor celor lipsiți de Dumnezeu, care recomandă inclusiv revoluții, exproprieri și bombe. Pe baza unor astfel de interpretări ale creștinismului, odată cu renunțarea la autoritatea Bisericii, a apărut o „Frăție Creștină(?!) a Luptei” și un „Creștinism Socialist” și cine știe dacă nu va apărea, la un moment dat, și un banditism creștin”.

Nu în cele din urmă, ar trebui amintite și presupozițiile progresiviste ale autorului, în cel mai stric sens al termenului, care ies la iveală frecvent în carte. De pildă, Alexandru Racu vorbește de progresul „umanismului democratic” din ultimii 200 de ani (intuiesc, probabil, că punctul de start îl reprezintă Revoluția Franceză), are tendința de a cataloga sinoadele, atât ale Bisericii Catolice, cât și cele ale Bisericii Ortodoxe, după principul „ultimul este cel mai bun”, papii sunt comentați și ei după o logică similară. De multe ori, aceste presupoziții fac loc unor sintagme de-a dreptul marxiste, iar afirmația cea mai amețitoare apare în epilogul cărții, când Alexandru Racu scrie că „se ignoră progresul generat, în România, cel puțin, de comunism, regimul fiind practic echivalat cu perioada sa de criză din anii ‘80”. Sutele de mii de oameni băgați în pușcăriile lui Dej, milioanele de țărani colectivizați cu forța, „chiaburii” scoși la defilare prin sate, comunitățile distruse de ingineria socială comunistă, nu sunt nici măcar note de subsol pentru Alexandru Racu în istoria progresului realizat de regimul comunist.

În altă ordine de idei, o impresie neplăcută în urma lecturii „Apostolatului social” este duhul ultra polemic în care este scrisă cartea. Verva demolatoare a autorului se traduce într-o sumedenie de formulări, cel puțin nepotrivite pentru un ortodox, fie el și cu simpatii socialiste: „ideile năstrușnice secretate de gândirea economiștilor pravoslavnici”, „justificări teologice dezgustătoare și dubioase”, „pogorâtă în inimă sau în pântece, mintea lui Pleșu”, „nu știu dacă Patapievici a priceput mai mult sau mai puțin de o zecime din învățătura Sf. Ioan Gură de Aur”, etc.

Nu mai puțin stranie mi se pare lejeritatea cu care autorul face trimiteri la un satanist celebru, precum Karl Marx , preocupat cu predilecție de distrugere socială (religie, familie, neam).

Nu sunt singurele probleme ale cărții, însă, cum nu mi-am propus o analiză exhaustivă, rămâne ca alți potențiali comentatori să aducă precizări și interpretări fecunde la problemele ridicate de Alexandru Racu. Mai ales că, în pofida stilului combativ, „Apostolatul antisocial" deschide o sumedenie de probleme interesante, care pot genera în viitor o reflecție teologică și politică fertilă într-un peisaj cultural arid.

Note

---

[1] Sf. Ioan Gură de Aur vedea o legătură strânsă între comerț și comunitate, și avansa chiar un argument pentru divizunea muncii, similar celui utlizat mai târziu de Adam Smith, în Omiliile la Matei. "First we are taught love in the very manner in which we were created, for God, having created a single human being, decreed that we should all be born from it, so that we might all see ourselves as one and seek to keep the bond of love among ourselves as one and seek to keep the bond of love among ourselves. Secondly, God wisely promoted mutual love through our own trade and dealings. Notice that God filled the earth with goods, but gave each region its own peculiar products, so that, moved by need, we would communicate and share among ourselves, giving others that of which we have abundance and receiving that which we lack."

[2] Nu doar că idealul patristic rămâne monarhia, dar tocmai „cercurile reacționare" desconsiderate de Alexanru Racu sunt cele care mențin acest ideal ortodox. Mai mult, există suficiente argumente de a considera că și din punct de vedere politic și socio-economic, idealul rațional ar trebui să fie tot monarhia. Vezi Hans Herman Hoppe, „Economia politică a monarhiei şi democraţiei şi ideea ordinii naturale"
, Erik von Kuehnelt-Leddih, „
Monarchy and War
"